

geïrriteerdheid – even permanent als de angst om op transport gesteld te worden.

Wat wist men van 'Polen'? Niets concreets. De arts van der Hal die in Vught gehoord had dat er in Auschwitz gaskamers waren, vertelde dat na zijn aankomst in Westerbork (maart '44) aan enkele collega's (die hem niet geloofden), maar wist zich na de oorlog niet eens te herinneren dat hij het hun verteld had. Soms vond de schoonmaakploeg in de trein die uit Auschwitz of Sobibor terugkwam, briefjes waarop, aldus E. A. Cohen¹, stond: 'We gaan hier uitstappen, we zien kampen, en we zien mensen in streepjespakken.'² Bij de keukenbarak hingen in oktober '42, aldus Coen Rood, 'brieven, zogenaamd ontvangen uit Auschwitz en Birkenau, waarin staat dat het daar goed is, mits je behoorlijk werkt, en dat de behandeling en voeding er ook behoorlijk is. Maar toch gelooft niemand iets van die brieven.'³ Vage berichten deden de ronde dat men behalve naar Auschwitz ook naar een ander oord gedeporteerd kon worden: 'Zorbubo'⁴ – in '43 werd zelfs opdracht gegeven, brieven in het Duits te schrijven die voor de naar 'het oosten' gedeporteerde families bestemd waren. Leefden ze dan nog? Hoe ging het eigenlijk na de deportatie toe? Hoe zou het in 'Polen' zijn? Dat men van '40 af vervolgd was, geïsoleerd binnen Nederland, beroofd van wat men had bezeten, uit de eigen woning gesleurd, overgebracht naar een kampement op de Drentse hei, daar in een barak geperst met wildvreemden – dat alles werd terecht door de meesten die Westerbork binnengevoerd waren, als bewijs gezien dat de Duitser, de Nazi, de vijand, voor de Joden slechts kwaads in de zin had. Men kon zich wel moed inspreken, voornemen zich in 'Polen', vooral ter wille van de kinderen, tot het uiterste in te spannen, voornemen, zoals sommige jeugdige Zionisten deden, daar iets van Joodse opbouw te realiseren, maar al dat denken verhinderde niet dat in diepere lagen van het bewustzijn een besef aanwezig was van onmetelijk onheil dat na de deportatie kon dreigen. Hoe anders te verklaren dat men zo desperaat worstelde om in Westerbork te mogen blijven en dat elke pauze die zich bij

¹ E. A. Cohen: *De afgrond*, p. 58. ² Wij betwijfelen of de woorden 'we zien kampen' ooit in die briefjes voorkwamen: in Sobibor kon men bij aankomst het kamp niet zien maar alleen een bord dat de naam van het kamp vermeldde, in Auschwitz stapte men tot april-mei '44 op een perron uit van waaraf men noch Auschwitz I noch Auschwitz II kon zien. Wel waren in Auschwitz gevangenen ('mensen in streepjespakken') op het perron aanwezig: dezen waren in Sobibor in blauwe overalls gekleed. ³ C. Rood: 'Herinneringen', p. 24. ⁴ S. van den Bergh: *Deportaties. Westerbork, Theresienstadt, Auschwitz, Gleiwitz* (1945), p. 18.